

ҚОРАБАЙИР ЗОТЛИ НАСЛЛИ АЙҒИРЛАРНИНГ ЭКСТЕРЬЕР ХУСУСИЯТЛАРИ

Ш. Н. Мадрахимов

қ.х.ф.н., Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти катта
ўқитувчиси

Ш. Қ. Амиров

қ.х.ф.н, доцент, Тошкент давлат аграр университети Самарқанд филиали

Э. Д. Нурбаев

қ.х.ф.н, доцент, Самарқан давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва
биотехнологиялар университети Тошкент филиали

Дж. Р. Садиқов

кичик илмий ходим, Қорабайир отчилик мажмуаси директори

Мамарежаб Гулямович Каримов

в.ф.н., доцент, Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва
биотехнологиялар университети.

С. Х. Бегматов

кичик илмий ходим, Қорабайир отчилик мажмуаси мутахассиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада, № АЛ524123061–сонли шартномага асосан “Самарали селекциялаш усулларида фойдаланиб, Қорабайир зотли отларнинг янги наслли гуруҳларини яратиш” лойиҳаси доирасида Қорабайир отчилик мажмуасида урчитилаётган ва улардан танлаб олинган Садаф 20-18, Сангар 20-18, Капитал 20-16, Лимон 19-18 лақабли айғирларнинг экстерьер хусусиятлари ҳақида маълумотлар ёритилган. Отларнинг экстерьер (тана ўлчамлари ва тана тузилиш индекслари) хусусиятлари уларни маҳсулдорлик йўналишлари билан узвий боғлиқликда бўлишини ўрганиш мақсадида экстерьер хусусиятлари аниқланган. Ўрганилган айғирларнинг экстерьерлари яъни тана тузилиши мутаносиб тузилишга эга эканлиги аниқланган. Айғирларни экстерьерлари куз билан чамалаб баҳоланганда тана тузилишида камчилик ва нуқсонлар кузатилмади. Қорабайир отчилик

мажмуасида ўрганилган ва танлаб олинган Садаф 20-18, Сангар 20-18, Капитал 20-16, Лимон 19-18 лақабли айғирлардан авлодлар олиш учун уларни экстерьер хусусиятлари қўйилган талабларга жавоб беради. Ўрганилган барча айғирлар конституция типини бўйича мустақам-зич типга хос эканлиги ҳақида ҳулоса қилинган.

Калит сўзлар: Қорабайир, лойиҳа, отчилик мажмуаси, айғир, экстерьер.

ABSTRACT

In the article under the contract No. AL524123061, within the framework of the project "Creation of new breed groups of Karabair horses using effective breeding methods" and selected from them in the Karabair horse breeding complex, information is highlighted on the external signs of stallions named Sadaf 20-18, Sangar 20-18, Capital 20-16, Lemon 19-18. External characteristics of horses (values and indicators of body structure) were determined in order to study their relationship with the areas of productivity. It was determined that the exterior of the studied stallions, that is, the body structure, has a proportional structure. When evaluating the stallions by the exterior, no shortcomings and defects in the body structure were found. To obtain offspring from stallions named Sadaf 20-18, Sangar 20-18, Capital 20-16, Lemon 19-18, studied and selected in the Karabair horse breeding complex, they meet the requirements of their external features. It is concluded that all the studied stallions are typical for a dense-dense body type.

Keywords: Karabayir, project, equestrian complex, stallion, exterior.

КИРИШ

От-инсон учун ҳар томонлама фойдали, турли хусусиятларга эга бўлган қишлоқ хўжалиги ҳайвонидир. Дунёда йилқичилик билан шуғулланиш эрамиздан тўрт минг йил олдин Осиё ва Европа давлатларида пайдо бўлиб, кейинчалик кичик Осиё, Африка сўнгра Америка, Австралия мамлакатларида кенг тарқалган. Дунё бўйича жами отларнинг (2019 йил маълумоти бўйича) АҚШда 35,2%; Осиёда 24,3%, Жанубий Америкада 21,7%; Африкада 12,9%; Европада 5,4% ва Австралия ҳамда бошқа давлатларда 0,6% и урчитилмоқда.

Ўзбекистонда 2021 йил 1 январ ҳолати бўйича 254 001 бош отлар мавжуд бўлган. Республикада отларни энг кўп бош сони Тошкент вилоятида 55267 бош; кейинги ўринларда Қашқадарё вилоятида 38213 бош, Жиззах вилоятида 27875 бош ва Самарқанд вилоятида 27242 бошни ташкил қилади.

Инсонлар қадимдан отларнинг сифатини яхшилашга қизиқиб келган ва от зотларини яратган. Бу зотларни

яратишдан мақсад қилиб, одамларнинг эҳтиётини қондириш белгиланган. Шундай талаблар асосида отларнинг салт минилувчи, енгил ва оғир юк тортувчи йўналишлари бўйича зотларга асос солинган, ушбу типлар ичида 200 дан ортиқ зот ва зот гуруҳлари яратилган.

Ҳалқаро ва миллий дустурларни муҳим вазифаларидан бири, чорва ҳайвонларини генетик ресурсларини сақлаб қолиш, улардан самарали фойдаланиш йўллари ишлаб чиқиш ҳисобланади [5].

Отларнинг ўсиш ва ривожланишига кўп омиллар таъсир этади. Ёш отларни ўстиришни тўғри ташкил этиш, йилқичилик тармоғининг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Айғирларга мос равишда озиқлантириш ва сақлаш шароити яратиб берилмаса, уларни ўсиш ва ривожланишига салбий таъсир қилади. Натижада ирсий имкониятларини юзага чиқара олмайди [2;4].

Отлардан турли мақсадларда фойдаланилади ва бу жиҳати муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамият касб этади. Яйловларда отларни боқилиши, улардан арзон тан нархдаги озиқ-овқат маҳсулотлари бўлган гўшт ва сут етиштириш имконини беради. Бу жараёнда уларга кам ҳаражатлар сарфланади. Отлардан бир вақтни ўзида ишчи ва транспорт ҳайвони воситаси сифатида, маҳсулотлар (гўшт-сут) олиш имконияти, кўпқари каби миллий ўйинларда фойдаланиш аҳоли ҳамда деҳқон ва бошқа мулк шаклдаги хўжаликларда отларни кўпайтириш учун катта қизиқиш ўйғотмоқда.

От гўштини юқори биологик қиймати шундаки, уни кимёвий таркибида тўйинмаган ёғ кислоталарини миқдори кўп, бу ҳолат инсон организмда эримайдиган стеринлар пайдо бўлишини олдини олади.

Бия сути кимёвий таркиби ва биологик хусусиятлари билан аёл сутини таркибига яқин туради. Бия сутини таркибида юқори миқдордаги қанд ва кам миқдордаги ёғ моддасини бўлиши, парҳезбоп қимиз маҳсулоти тайёрланишига сабаб бўлади, бу маҳсулот яъни ичимлик, шамоллаш ва турли ошқозон-ичак касалликларида даволаш хусусиятини намоён қилади.

Ўзбекистонда туризм соҳасида, инсонларни ҳордиқ чиқариши ва спорт ўйинларида отлардан самарали фойдаланиш мумкин. Отлар билан инсонларни саломатлигини сақлаш ва даволаш фаолияти яъни – иппотерапия муҳим аҳамият касб этади.

Шундай қилиб, инсонлар йилқичиликдан турли мақсадларда фойдаланиши мумкин. Бунда отларнинг биологик ва экстерьер хусусиятларини билиш мақсадга мувофиқ бўлади. Отларнинг экстерьер кўрсаткич ва хусусиятлари улардан фойдаланиладиган мақсадларга тўғридан-тўғри боғлиқдир. Бу спорт ёки миллий

ўйинларда, транспорт ёки ишчи ҳайвон сифатида фойдаланишда қўл келадими шунга мос равишда хулоса қилинади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Экстерьер-(французчадан-exterior, лотинчадан-exterior-ташқи) ҳайвонни ташқи тузилиши маъносини англатади. Бу термин француз олими К.Буржел томонидан 1768 йилда фанга киритилган [1].

Отларнинг келиб чиқиши (генотиби) ва экстерьерлари маълумотлари отларни танлашда “Фундамент яъни асос” ҳисобланади [3].

Экстерьер-деганда, тананинг ташқи шакли тушунилиб, у отларни турли йўналишларга ажратишда асосий фенотипик белги ҳисобланади, табиий танлаш шароитида шаклланган, шунингдек унда инсон меҳнатининг ҳам улуши катта. Кўп тадқиқотлар натижалари шуни кўрсатадики, отларнинг экстерьер хусусиятлари билан иш қуввати ўртасида ижобий боғлиқлик мавжуд [1;3].

Ўзбекистонда ҳозирги кунда 10 га яқин от зотлари урчитилиб, асосий қисмини миллий бойлигимиз бўлган Қорабайир зоти ташкил қилади.

Юқорида таъкидланган фикрлар, экстерьер хусусиятларининг ирсийлигига ҳамда ташқи муҳит омиллари унга таъсирини ўрганишни Қорабайир зотли айғирларда ўргандик.

Қорабайир отчилиқ мажмуасида урчитилаётган насли айғирларни танлаб олиш ва уларнинг экстерьер хусусиятларини ўрганиш.

Қорабайир отчилиқ мажмуасида урчитилаётган Қорабайир зотли Сангар, Садаф, Капитал, Лимон лақабли айғирлар объект сифатида белгиланди.

Айғирларни келиб чиқиши, уларни насли карточкалари асосида ўрганилди, тана ўлчамлари улчов таъғи, вилькенс циркули ва ўлчов лентаси ёрдамида ўлчанди, айғирларнинг тирик вазни электрон тарозида аниқланди.

Тана тузилиш индексларини ҳисоблашда зоотехнияда умуқабул қилинган формулалардан фойдаланилди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ ВА ТАҲЛИЛИ.

Тадқиқотлар Яккабоғ туманидаги “Қорабайир отчилиқ мажмуаси”да Ўзбекистон Республикаси Инновацион Ривожланиш вазирлиги томонидан молиялаштирилган №АЛ524123061 сонли шартномага асосан “Самарали селекциялаш усулларида фойдаланиб, Қорабайир зотли отларнинг янги насли гуруҳларини яратиш” мавзусидаги лойиҳа доирасида белгиланган вазифалар асосида олиб борилди.

Хўжаликда урчитилаётган айғирлар келиб чиқиши бўйича насли карточкалари маълумотларидан фойдаланиб танлаб олинди.

Лақаби Капитал, 2016 йилда туғилган

Лақаби Лимон, 2018 йилда туғилган

Лақаби Садаф 2018 йилда туғилган

Лақаби Сангар, 2018 йилда туғилган

Дастлаб, айғирларни тирик вазни эрталаб озиклантирилмасдан ва суғорилмасдан электрон тарозида аниқланди. Сўнгра экстерьеридан ўлчамлар ўлчов таёғи, вилькенс циркули ва ўлчов лентасидан фойдаланиб, тегишли тана ўлчамлари олинди ва маълумотлар умумлаштирилиб 1-жадвалда келтирилди.

1-жадвал

Айғирларнинг экстерьер кўрсаткичлари, см

Экстерьер кўрсаткичлар	Айғирлар (лақаби ва индивидуал рақами)			
	Садаф 20-18	Сангар 20-18	Капитал 20-16	Лимон 19-18
Отларнинг туси	Жайрон	Жайрон	Тўрик	Бурил
Тирик вазни, кг	475	480	457	472
Қарчиғай баландлиги	163,0	156,5	156,0	156,2
Гавданинг қия узунлиги	166,3	162,8	162,2	162,4
Олд оёқлар узунлиги	93,0	96,0	92,0	92,0
Кўкрак айланаси	175,0	175,2	174,5	175,0
Кўкрак кенглиги	39,6	41,0	38,0	38,5
Кўкрак чуқурлиги	70,0	66,0	73,0	64,0
Кафт айланаси	20,0	19,0	20,0	19,0

1-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Сангар лақабли айғир тирик вазни бўйича, Садаф, Лимон ва Капитал лақабли айғирлардан тегишлича 5,0 кг ёки 1,0%; 8,0 кг ёки 1,7% ва 23,0 кг ёки 4,5% устунлик қилганлиги кузатилди. Қарчиғай баландлиги бўйича устунлик Садаф лақабли айғирда кузатилиб, Сангар, Капитал ва Лимон лақабли айғирлардан тегишлича, 6,5 см ёки 3,9%; 7,0 см ёки 4,3% ва 6,8 см ёки 4,2% га юқори кўрсаткични намоён этганлиги маълум бўлди. Гавдани қия узунлиги кўрсаткичи бўйича ҳам Садаф лақабли айғирда усунлик кузатилиб, тегишлича 3,5; 4,1 ва 3,9 см юқори бўлган.

Кўкрак айланаси ўлчамлари бўйича Сангар лақабли айғирда устунлик кузатилиб, Садаф ва Лимон лақабли айғирлардан 0,2 см, Сангар лақабли айғирдан эса 0,5 см юқори кўрсаткичда бўлди. Сангар лақабли айғирда олд оёқ узунлиги бўйича Капитал ва Лимон лақабли айғирдан 4,0 см ва Садаф лақабли айғирдан эса 3,0 см юқори кўрсаткичда бўлганлиги аниқланди. Сангар лақабли

айғирнинг кўкрак кенглиги энг юқори бўлиб, Садаф, Капитал ва Лимон лақабли айғирлардан тегишлича 1,4; 3,0 ва 2,5 см устунликни намоён қилди. Кўкрак чуқурлиги бўйича эса энг катта кўрсаткич Капитал лақабли айғирда бўлиб, Садаф, Сангар ва Лимон лақабли айғирдан мос равишда 3,0; 7,0 ва 2,0 см устунлигини кўрсатди. Айғирларнинг кафт айланаси кўрсаткичлари ўртасидаги фарқ ўртача 1,0 см ни ташкил қилди.

Тадқиқотларда айғирларнинг экстерьер кўрсаткичларига тўлиқроқ баҳо бериш мақсадида, уларнинг тана тузилиш индекс кўрсаткичларини ҳисобладик. Тана тузилиш индекслари маълумотлари асосида отларнинг гавдасини мутаносиб тузилганлиги ва конституциясига баҳо бериш мумкин.

Отларда қўйидаги: қўпол зич (қуруқ), қўпол бўш, мустаҳкам ва мустаҳкам-зич, нозик-қуруқ ва нозик-бўш конституция типлари учрайди. Айғирларни ушбу типлардан қайси бирига хослигини билиш учун тана тузилиш индексларини аниқладик (2-жадвал).

2-жадвал.

Айғирларнинг тана тузилиш индекслари, %

Тана тузилиш индекслари	Айғирлар			
	Садаф 20-18	Сангар 20-18	Капитал 20-16	Лимон 19-18
Чўзинчоқлик	102,2	104,0	103,9	104,0
Массивлилик	107,4	111,9	111,8	112,0
Зичлик	105,2	107,6	107,6	107,7
Кўкрақдорлик	42,9	42,2	46,8	40,9
Узуноёқлилик	57,1	61,3	58,9	58,9
Суякдорлик	12,3	12,1	12,8	12,2

2-жадвал таҳлили шуни кўрсатадики, насли айғирларнинг тана тузилиш индексларида фарқлар борлиги аниқланди. Хусусан чўзинчоқлик индекси Садаф 20-18 айғирда, 102,2 фоизни ташкил қилган бўлса, Сангар 20-18, Капитал 20-16 ва Лимон 19-18 айғирлардан тегишлича 1,8 %; 1,7 % ва 1,8 % га пастроқ кўрсаткичда бўлганлиги кузатилди.

Шунингдек, массивлилик индекси бўйича Лимон 19-18 лақабли айғир да 112,0 % бўлиб, Садаф 20-18; Сангар 20-18 ва Капитал 20-16 лақабли айғирларга нисбатан 4,6 %; 0,1 % ва 0,2 % га устунликда бўлди.

Тадқиқотлардаги барча айғирлар мустаҳкам-зич конституция типига хос эканлиги аниқланди.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, отларнинг экстерьер (тана ўлчамлари ва тана тузилиш индекслари) хусусиятлари уларни маҳсулдорлик йўналишлари билан узвий боғлиқликда бўлади. Ўрганилган айғирларнинг экстерьерлари яъни тана тузилиши мутаносиб эканлиги аниқланди. Экстерьер куз билан чамалаб баҳоланганда ҳеч қандай камчилик ва нуқсон кузатилмади. Қорабайир отчилиқ мажмуасида ўрганилган ва танлаб олинган Садаф 20-18, Сангар 20-18, Капитал 20-16, Лимон 19-18 лақабли айғирлардан авлодлар олиш учун уларни экстерьер хусусиятлари қўйилган талабларга жавоб беради. Ўрганилган барча айғирлар конституция типи бўйича мустақкам-зич типга ҳос эканлиги маълум бўлди.

REFERENCES

1. Калашников В.В. и др. «Экстерьер лошади» Екатеринбург, 2004. с. 6.
2. Монгуш С.Д., Костомахин Н.М. Нагульные особенности и качества мяса лошадей Тувинской породы //Кормление сельскохозяйственных животных и кормопроизводство. 2016. № 8. с. 47-52-55.
3. Родионов Г.В., Юлдашбаев Ю.А., Монгуш С.Д. Животноводство. СПб. Лань. 2014. с. 640.
4. Суханова С.Ф. Экстерьерные показатели жеребят Орловской рысистой породы при скормливании им пророщенного зерна злаков. //Актуальные вопросы кормления, разведения и технологии животноводства в современных условиях: Сб. научных трудов. Курган: Изд. Курганского ГСХА.1999. с. 108-119.
5. Madrakhimov Sh.N., Nurboev E.D., Amirov Sh.K., Sadikov J.R. Improvements of the Horses of the Karabaayir Breed/ //CENTRAL ASIAN JURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY. VOLUME:03 ISSUE 12/DEC 2022 (ISSN: 2660-6836), p. 38-45.